

NAS ORIXES DA SOCIOLINGÜÍSTICA GALEGA. A ACHEGA DE XESÚS ALONSO MONTERO (1968-1973)

Henrique Monteagudo
Instituto da Lingua Galega (USC) / Real Academia Galega

Resumo: No presente contributo abordamos un capítulo da historia intelectual de Galicia, o referido ás ideas e debates sobre a lingua, para poñer de relevo a importantísima achega que realizou Xesús Alonso Montero. Centramos o foco nas achegas sobre a situación sociolingüística do galego deste autor publicadas nos anos 1968-1973, nomeadamente: *O porvir da lingua galega* (1968), *O que compre saber da lingua galega* (1969) e *Informe –dramático– sobre la lengua gallega* (1973). Concentramos a atención na última obra, que tomaremos como testemuño da crise da conciencia lingüística de Galicia naqueles tempos, coa conseguinte emerxencia dunha ollada máis sociolóxica sobre a situación do galego. Repararemos con especial detemento na cuestión do futuro do idioma, que será obxecto de debate desde aquela ata os nosos días.

Abstract: We deal in this paper with a chapter in Galician intellectual history, namely the one on the ideas and debates about Galician language, with the aim to highlight the important contribution made by Xesús Alonso Montero. Here we focus on his essays published between the years 1968-1973 on the sociolinguistic situation of Galician, mainly the books *O porvir da lingua galega* (1968), *O que compre saber da lingua galega* (1969) and *Informe –dramático– sobre la lengua gallega* (1973). We put our attention in the last book, for we see it as testimony of a crisis affecting Galician linguistic consciousness during these years which was followed by the rising of a more sociological approach to the situation of Galician language. We will take a closer look at the question of the future of our language, which remains a permanent issue of debate from then up to the present day. We start.

Palabras chave: lingua galega, lingua e sociedade, Xesús Alonso Montero, sociolingüística galega, bilingüismo.

Key words: Galician language, Language and society, Xesús Alonso Montero, Galician Sociolinguistics, Bilingualism.

Nas clases de Sociolingüística galega da Facultade de Filoloxía da Universidade de Santiago todos os cursos comentamos, lemos e discutimos dúas obras, na súa condición de pezas que preludian a fundación daquela disciplina: *A linguaxe e as linguas*, discurso de ingreso de Ramón Piñeiro na Real Academia Galega (1967), e *Informe –dramático– sobre la lengua gallega*, de Xesús Alonso Montero (1973). Na edición do primeiro texto que quen redacta estas liñas preparou por encargo da Editorial Galaxia, explícase en que sentido debemos considerar esta obra como precursora da Sociolingüística galega (Monteagudo 2007; véxase tamén Monteagudo 2015: 500-503). Resumindo moito o argumento, Piñeiro diagnostica a situación social do idioma utilizando como clave as nocións de *prexuízo* e de *prestixio*. Por outra banda, despois de analizar os factores sociolóxicos que no seu entender motivan a marxinación do galego, móstrase francamente optimista canto ás perspectivas de futuro, unha actitude que manterá, incluso polemicamente, no futuro. Varias das reflexións que Piñeiro apuntara no seu discurso –moi especialmente sobre as perspectivas de futuro do idioma– tornaríanse asuntos de debate público uns anos máis tarde, a partir do ano 1973, cando veñen a lume, case simultaneamente, o libro *Informe –dramático– sobre la lengua gallega*, do profesor Xesús Alonso Montero, e o artigo de Ramón Piñeiro, “Carta a Don Manuel Rodrigues Lapa” (1973)¹.

No presente contributo dirixiremos o noso foco ás achegas sobre a situación do galego de Xesús Alonso Montero publicadas nos anos 1968-1973, centrando a nosa atención no *Informe dramático*, que tomaremos como testemuño da crise da conciencia lingüística de Galicia naqueles tempos, coa conseguinte emerxencia dunha ollada máis sociolóxica sobre a situación do galego. Repararemos con especial detemento na cuestión do futuro do idioma, que será obxecto de debate desde aquela ata os nosos días. Imos pois, abordar un capítulo da historia intelectual do noso país, o referido ás ideas e debates sobre a lingua, para poñer de relevo a importantísima achega que realizou o noso autor².

- 1 Como é sabido, Piñeiro redacta esta carta –publicada na revista *Grial*– como réplica ao do filólogo portugués Manuel Rodrigues Lapa, “A recuperación literaria do galego”, estampada orixinalmente en Portugal en 1972 na revista *Colóquio/Letras* e despois reproducida na propia revista *Grial* (Monteagudo 2013). Verbo do pensamento idiomático de Piñeiro, ademais do traballo citado na nota anterior, pode verse Monteagudo 2015.
- 2 Existe xa unha importante aproximación, ben que enfocada cara aos aspectos máis académicos do nacemento da Sociolingüística: Rei 1999. Por outra banda, as achegas máis interesantes sobre o contexto sociolingüístico da época son, ao noso parecer, as que ofrecen Alonso Pintos 2002: 67-134, e Villanueva 2010.

1. UN MOMENTO CRÍTICO: ANTES E DESPOIS DE 1968

Vencellada ás profundas transformacións que estaba a experimentar a sociedade galega desde os anos cincuenta (emigración masiva da poboación campesiña galego-falante, urbanización, industrialización, extensión do sistema educativo e os medios de comunicación de masas etc.), desde os mediados da década dos 60 vaise incubando unha fonda crise da conciencia lingüística de Galicia, unha crise que se manifesta antes que en ningún outro sector nas elites máis concienciadas, en forma dunha notable mudanza de actitude perante a situación do galego: da ocultación, a idealización ou a hostilidade, pásase á visibilización, a inqueda e o compromiso. Se hai que sinalar un momento de inflexión na eclosión desa crise, ese sería sen dúbida o ano 1968, cando a mudanza comeza a espallarse desde elites moi reducidas ás minorías conscientes. A expresión máis acaída da amplitude que ía atinxindo esa nova conciencia vén da man das revoltas estudantís do 68 compostelán, á calor da cal nace o movemento *Voces ceibes*, que, pola novidade que supón e pola ampla audiencia que acadada, se ergue nun potente altofalante das inquedanzas políticas e culturais dunha xeración intelectual que fai bandeira do compromiso co idioma do país³. A obra que mellor reflicte a progresiva madureza da reflexión sobre a situación do idioma acadada naquela altura é a miscelánea colectiva *O porvir da lingua galega*, que preparou e editou o noso autor (Alonso Montero 1968b). Outra obra representativa dese momento é o ensaio polémico, didáctico e divulgativo *O que compre saber da lingua galega*, debido tamén ao mesmo (1969), que adianta moitas observacións sobre a lingua e a súa situación social que serán novamente retomadas e ampliadas no *Informe –dramático– sobre la lengua gallega* (1973). A sociolingüística galega é filla do novo clima intelectual da Galicia post-sesentaotista.

A que responde a inusitada resposta social que atinxen as reivindicacións idiomáticas a partir daquela altura? Nun texto publicado n'A *Nosa Terra*, editada daquela en Buenos Aires, un articulista que asinaba M.d.P. (M[oisés] d[a] P[resa]?) reclama o “artellamento dun fronte Patriótico integrado por todos os partidos de signo nacional galego”, para inmediatamente observar: “Xa na loita polo idioma, tacitamente existe un fronte nacional no cal coinciden e traballan socialistas, social cristiáns, da U.P.G. e homes sen partido” (M[oisés] d[a] P[resa] 1968).

3 Como me sinalou o amigo Ricardo Gurriarán cando comisariou a exposición *Do “gaudeamus igitur” ao “Venceremos nós”. As mobilizacións estudantís do 68 en Compostela*, realizada en Compostela co gallo do corenta aniversario dos feitos daquel ano emblemático (Gurriarán 2008), era moi significativo comprobar que antes desa data a maior parte da actividade cultural dos estudantes universitarios se facía en castelán, mentres que despois houbo unha especie de eclosión do uso do galego. Un dos protagonistas de *Voces ceibes*, Guillermo Rojo, explica o ideario galeguista dese movemento nun artigo publicado na revista *Grial* (Rojo 1969).

Efectivamente, durante os anos anteriores asistírase a un proceso de acumulación de forzas e as distintas correntes políticas democráticas que actuaban na clandestinidade viñan constituíndo unha ampla fronte cultural, unitaria e plural, que sumaba esforzos para a reivindicación e dinamización da cultura e a lingua galegas. Ben que, en xustiza, aos socialistas (P.S.G.), socialcristiáns, independentes e a U.P.G. citados polo articulista, habería que engadir como actores de relevo, entre outros e de xeito destacado, o recentemente constituído Partido Comunista de Galicia.

Se hai un libro representativo tanto da amplitude desa fronte unitaria a prol do idioma coma do pulo que estaba a tomar o movemento galeguista, é precisamente o xa citado *O porvir da lingua galega*, vindo a lume o mesmo ano 1968. Xesús Alonso Montero, o seu editor, fora un dos inspiradores (o principal) da creación do Partido Comunista de Galicia, pero o volume incluía colaboracións de Xosé Luís Méndez Ferrín (autor dun traballo sobre a “Unidade lingüística galega”, e daquela dirixente da U.P.G.), Sebastián Martínez Risco (vello republicano de esquerda, presidente naquela altura da Real Academia Galega, que escribe sobre “Función da Academia no futuro da lingua”), Valentín Arias (mestre e militante do P.S.G., autor do capítulo sobre “A língoa galega na escola”), Ricardo Carballo Calero (galeguista histórico do grupo Galaxia e primeiro profesor universitario de filoloxía galega, que colabora cun texto sobre “O galego na Universidade”), Manuel María (poeta nacionalista, da U.P.G., que escribe sobre “Pequenas e intrascendentes meditacións encol do futuro da poesía galega”), Basilio Losada (profesor da Universidade de Barcelona, que trata de “O futuro da prosa literaria galega”), Ramón Piñeiro (“O pensamento galego”), Bernardino Graña (“O futuro do teatro galego”), Benedicto García (“A nova canción e o galego”), Epifanio Ramos (“O porvir das traducións”), Manuel López Ferreiro (“O gallego i a administración”), *Os Irmandiños* (“A lingua e a igrexa”) e Valentín Paz-Andrade (“A evolución transcontinental da lingua galaico-portuguesa”).

Como se bota de ver na lista anterior, na obra colaboran persoas que representan un amplo e plural abano de perspectivas políticas e ideolóxicas, sempre nun horizonte galeguista e democrático, desde as máis próximas ao galeguismo histórico (Carballo, Piñeiro, Paz-Andrade) ata as de orientación marxista (Alonso Montero) ou nacionalista de esquerdas (Ferrín, Arias). Esa foi a ampla fronte galeguista que non só facilitou a esgrevia tarefa de resistencia cultural baixo as durísimas condicións da ditadura, senón que propiciou o grande salto adiante que arrinca de 1968. Na nosa opinión, o progresivo esfarelamento desa fronte ao longo da década seguinte restou un pulo cultural e social que resultaba imprescindible para dinamizar desde a base o proceso de normalización lingüística posto en

marcha desde as institucións ao longo da década dos 80. Pero este é un asunto que non procede desenvolver aquí e é merecente dun relatorio específico.

En agosto deste mesmo ano de 1968 celébranse solemnemente en Buenos Aires uns *Xogos Froraes do Idioma Galego*, ao que é convidado como mantedor Xosé Luís Méndez Ferrín. O discurso que este pronuncia na clausura do acto é un bo testemuño de como se enfoca a reivindicación da lingua naqueles momentos (Méndez 1969). A comisión organizadora deses premios impulsara unha iniciativa insólita: enviar unha carta aos alcaldes de todos os municipios de Galicia en que se reivindica o idioma e a cultura galegas, se solicita o apoio económico dos concellos para a Real Academia Galega e se denuncia a castellanización da toponimia na sinalización pública (*Xogos froraes* 1969: 37-42 e 43-45). O diagnóstico sobre a situación do idioma é esbozado no seu discurso de clausura por Méndez Ferrín cando denuncia os “fautores disolventes que ameazan de morte o noso idioma”, e aseméllase considerablemente ao que debuxara Ramón Piñeiro no seu discurso de ingreso na Real Academia Galega, ao apuntar acusadoramente a tres: “a oficialidade do castelán na administración pública en tódolos niveles; o insino impartido escrusivamente en castelán; e a introducción da liturxia católica na fala oficial” (Méndez 1969: 77). Podemos anotar con sorpresa a ausencia dos medios de comunicacións de masas, pero esta ausencia vén remediada por unha referencia posterior, como decontado veremos. A solución que prescribe Méndez Ferrín para resolver o problema, tampouco moi distinto do que propuña Piñeiro, é o seguinte:

A loita debe apuntar, pois, en consecuencia da análise feita, a lograr a cooficialidade do galego e o castelán na administración; o uso escrusivo –de acordo coas normas de UNESCO– no parvulario, o bilingüismo nos restantes niveles do insino e a substitución pura e simple do castelán pola nosa fala nos ritos relixiosos a celebrar para un público de fala galega [...] É preciso acadar conciencia de que é o único camiño pra recuperación do galego, xunto co seu uso nos medios de comunicación de masas: televisión, radio e prensa.

E a seguir destas palabras vén o prognóstico fatídico:

Si o galego, miñas donas e meus señores, non chega a ser cooficial, insinado, utilizado pola igrexa [...] e difundido polos canles informativos; repito, si todo iso non se conquire nun prazo moi curto, que non pode esceder os vintecinco anos, o galego morrerá. Mellor dito: será asesinado (Méndez 1969: 79).

2. A CUESTIÓN LINGÜÍSTICA COMEZA A TOMAR CORPO: REFLEXIÓNS, INICIATIVAS E PROPOSTAS ARREDOR DE 1970

A comezos da década dos setenta, a Real Academia Galega publica unhas normas, primeiro só ortográficas (1970) e despois tamén morfolóxicas (1971), que supoñen a súa primeira proposta minimamente ampla de fixación do galego escrito e do que daquela se denominaba “galego común”. Esta iniciativa codificadora responde, en primeiro lugar e no longo prazo, a unha aspiración longamente sentida por boa parte dos cultivadores do galego literario, pero en segundo lugar e dun xeito máis concreto, á percepción de que estaban abrindo tímidos camiños para a introdución do galego no sistema educativo, contemplada, ben que en termos moi vagos e restritivos na *Ley General de Educación* aprobada nas Cortes franquistas en 1970, co concurso dos procuradores galegos Antonio Rosón e Xosé Filgueira Valverde⁴. Ás expectativas que se abrían nese sentido responde tamén a publicación da colección de manuais do recentemente fundado (en maio de 1971) Instituto da Lingua Galega (*Galego* 1, 2 e 3, publicados entre 1971 e 1974; García 1971). A creación deste instituto universitario de investigación (que tamén realizou moitas tarefas de intervención sociolingüística) supuxo un fito na historia da institucionalización da lingüística galega, co respaldo da Universidade de Santiago de Compostela, daquela a única de Galicia. En relación coa *Ley General de Educación*, nesta época a cuestión da introdución do galego no ensino é preocupación constante, como mostran entre outros os traballos de Valentín Arias (1970) e Carlos Durán (1970), e mesmo a elaboración dunha primeira proposta concreta nese sentido, “Plan pedagóxico galego”, publicado na revista *Grial* (Barro 1971). Neste plan sinálase o desafío que supoñen para o galego os avances do proceso de urbanización:

Na situación actual, o porvir da lingua galega está na súa incorporación á vida normal das cidades [...] O que ten que conquistar agora é o mundo da conversa cotiá, o mundo do comercio, das profesións, da administración e da política. Con un mundo rural despoboado e desfeito non é posible xa descansarse nil, consciente ou inconscientemente, como defensor do galego. É a cidade a que ten agora que servir de cruxol pra afirmar a lingua e darlle a confianza e o prestixio que lle permita espallarse por toda Galicia (Barro 1971: 205-206).

Outra obra que reflicte fielmente a visión que se ten naquela altura da problemática lingüística en Galicia é o folleto *O problema galego da fala*, de Xoán

4 Sobre o tratamento que dá ás ‘linguas nativas’ a *Ley General de Educación*, nos seus artigos 14 e 17, véxase S. A. 1970.

X. Santamaría Conde (1971). As cuestións tratadas neste opúsculo dan idea de cómo se abordaba o asunto. Comézase coa formulación do problema, o que podemos denominar o diagnóstico xeral, tratando a “dimensión social” do “problema idiomático” (Santamaría 1971: 9-14), onde se considera que o “bilingüismo en Galicia é causa da inxusta discriminación social” entre pobres e ricos, apuntando como cerne da cuestión o “desprestixio da fala”, e apúntase a necesidade dunha “axeitada e xusta solución”, que pasará pola dignificación dos costumes, tradición e lingua do pobo galego, para lle devolver o “sentimento da propia estimación”. A seguir, o autor debrúzase na problemática do “ensino do galego”, onde introduce unhas observacións novidasas, en canto que teñen en conta non só a lingua da familia e da educación dos escolares, senón tamén a do que hoxe denominaríamos “grupo de pares”, isto é, dos compañeiros de xogos. Preséntase aquí unha proposta bastante concreta de galeguización, que se plasmaría nun sistema bimodal, co galego como lingua vehicular nos hábitats maioritariamente galegófonos, e o castelán nos castelanófonos, e a aprendizaxe da outra lingua como materia en cada un deles:

despóis dun período de probas e adaptacións, nas escolas galegas e outros centros de ámbito rural, deberíase iniciar o ensino en galego incluíndo como asignatura o castelán que, pedagóxicamente, deben aprender comparativamente a partir do galego [...] e, pola contra, nos de ámbito urbán, impartir o ensino en castelán incluíndo, neste galego como unha asignatura máis no plan de estudos (Santamaría 1971: 27).

Neste ensaio préstase notable atención ao ámbito eclesiástico, recollendo as propostas que presentara o grupo dos Irmandiños na obra *O porvir da lingua galega* (Alonso Montero 1968b: 103-113). A seguir, trátase rapidamente dos “medios de comunicación social”, chamando a atención para a importancia do fenómeno da Nova Canción Galega. Outro ámbito analizado é o da produción literaria, onde se subliña a necesidade de expansión e consolidación dun público lector, que, ao xuízo do autor, nin sequera existe en castelán. Antes das conclusións, diríxese unha vista ao ámbito oficial onde se reclama que ao menos se recoñeza o dereito dos administrados a utilizar a súa lingua nas relacións coas administracións. Nas breves conclusións, reafírmase na necesidade de recoñecer “o noso problema lingüístico”, pois continuar ignorándoo só contribuirá a que se torne un auténtico “conflito” (Santamaría 1971: 53).

Por eses tempos, espállase entre a *intelligentzia* galeguista a alarma ante as graves ameazas que se cernen sobre o futuro da lingua. Os testemuños son abundantes e moi significativos. Xa citamos atrás o de X. L. Méndez Ferrín. Máis sombrío

era o que expresaba Carlos Durán en 1971: “o idioma galego pode morrer nista década que estamos a encetar. É cousa terríbel de pensar, pero posíbel, non nos enganemos” (1971: 82). Pero ese apuntamento non pasa de ser un desabafo. Máis interesante é a análise que ofrece Xesús Cambre Mariño no seu artigo “Resurgir o fenecer de la lengua gallega” (1972). O autor comeza por salienta a coxuntura paradoxal en que se debatía o idioma galego:

Por unha banda, é un feito irrefugabre que endexamais, en ningún outro período da nosa historia [...] se falou tan de cote o noso idioma en certos setores da nosa sociedade, nin se escribiu e publicou tanto en galego. [...] Por outra banda, tamén é certo que nunca se veu a cultura galega e a língoa que lle sirve de vehículo tan asediada como no día de hoxe polas forzas alleantes que ameazan esnaquizala (Cambre 1972: 109).

Perante esa realidade, a idea que desenvolve o autor é que a formulación desa problemática mudara de xeito radical naqueles tempos. Os novos factores de erosión da cultura e a lingua galegas que incidían nesa mudanza eran fundamentalmente tres, o sistema educativo, o desenvolvemento das comunicacións terrestres a os medios de comunicación de masas:

Hai que ter presente que os galegos conservamos o noso idioma gracias a unha serie de factores, entres os que hai que destacar o illamento xeográfico da poboación rural e a ineficaz penetración do ensino e a cultura oficial nas masas labregas. Non foi por razóns estra-socias ou por motivacións metafísicas [...] Nos derradeiros tempos, ises diques que contuveron a enxurrada castelánizante e preservaron o idioma propio na entraña do pobo están a pique de se derrumbar; a acción combinada da extensión do ensino a unha base máis ampla da poboación e o melloramento das comunicacións terrestres findarán co illamento das comunidades rurais. A todo isto hai que engadir a máis recente e esnaquizadora acción dos mass-media. [...] Xentes que noutra época endexamais terían escoitado unha verba castelán no decurso das súas vidas, hoxe tópanse espostas ó bombardeo dese idioma de xeito cotián. Os mecanismos de defensa da língoa propia derrúmbase de maneira magoante apesares do que pensen ou coiden pensar algunhas persoas que ollan o problema da língoa galega con enfoque trunfalista (Cambre 1972: 119).

Fronte a estes “trunfalistas”, que salientan o pulo do cultivo do galego no ámbito da alta cultura literaria, o autor sinala que “nos tempos aituás, ante a revolución que se está a operar na maneira de difundir a información polos mass

media, moita xente tamén toma en serio a posibilidade de que unha “civilización de masas», desenrolada por eses medios de comunicación, findará por opoñerse a unha «cultura de élite» [...] transmitida e conservada mediante a escritura” (Cambre 1972: 114). Por tanto, o incremento da publicación de libros en galego non pode ser tomado como “índice incontrovertíbel do rexurdimento do noso idioma” (1972: 118), pois puidera darse o caso de que os intelectuais seguisen apegados ao galego, mentres “o pobo esquece paseniñamente a súa propia líncoa sustituíndoa polo castelán” (1972: 118). Porque, segundo el mesmo constata, “o pobo traballador de Galicia, tanto nas vilas e cidás como no rural, fai esforzos tremendos para falar castelán ou cando menos castrapo si topan cun descoñecido” pero “o peor síntoma da desintegración idiomática é a teima que teñen certos elementos das crases traballadoras de Galicia en ensinarlles a falar castelán ós seus fillos” (1972: 119).

É de notar que o autor aborda a cuestión da lingua desde unha perspectiva decididamente sociolóxica, sen botar man de nocións tales como ‘prestixio’ ou ‘complexo de inferioridade’. Co mesmo aceno que se desbotan mitos moi arraizados no imaxinario galeguista, como a pervivencia secular da lingua grazas á resistencia defensiva do pobo, tamén se ignoran explicacións en clave da psicoloxía social, ou da mera psicoloxía, non sempre con vantaxe para as explicacións que se ofrecen: véxase, por exemplo, na última cita a referencia á “teima” de moitas familias das clases traballadoras por falar en castelán cos fillos. Tampouco parece moi afortunada a imputación de ‘esnobismo’ aos elementos da burguesía urbana que comezan a manifestarse polas manifestacións culturais do país⁵.

Doutra banda, resulta innovadora a análise da problemática cultural en termos de cultura escrita tradicional de elite / nova civilización audiovisual de masas, que abre o camiño para sinalar o perigo de que o cultivo do galego que está agromando quede limitado ao primeiro ámbito, e por tanto desconectada da maioría da sociedade. Igualmente notable no correspondente contexto histórico é que o autor non parece outorgar grande importancia ao ámbito litúrxico, e en troques coloca no centro da súa atención os medios de comunicación de masas. Todo un indicio da profundidade que estaba a adquirir o proceso de secularización da sociedade galega, ao menos a urbana, que por certo tamén se manifestaba na crise das vocacións sacerdotais.

En definitiva, como se bota de ver, Cambre Mariño anticipa un prognóstico fúnebre, que inclúe unha crítica indirecta a Ramón Piñeiro, porque considera que

5 “Istes seutores mercan libros galegos sin dúbida por seguir a moda do pintoresco e folklórico; nunha verba, pra asulagar o seu propio complexo de culpa polo esnaquizamento sociocultural de Galicia e pra facerse «boa conciencia» co recurso barato de poñer en función o que xa dou en chamarse «protesta estética»” (Cambre 1972: 117).

a visión que este ofrece está desenfocada e resulta excesivamente optimista. Que propón facer? En primeiro lugar, introducir o galego no ensino, non só como materia, senón como medio de instrución. En segundo lugar, incorporalo aos medios de comunicación de masas (“Si o galego se limita a un canle restrinxido e minoritario como son os libros, agárdalle unha morte segura nun prazo máis ou menos longo”, Cambre 1972: 120). Finalmente, “queda o libro e a revista literaria”, pois xa existirá un público lector representativo de todos os sectores sociais, crítico e esixente. Se non se conseguen estes avances, acabará por completarse “un verdadeiro xenocidio cultural” (Cambre 1972: 121).

En 1973 vén a lume a antoloxía *Falemos galego*, cun prólogo de Alfonso Álvarez Gándara, un texto pouco coñecido, a pesar de que contén observacións de certo interese para o noso asunto. Comeza o autor lembrando a crecente popularidade naqueles tempos dos autocolantes nos coches con lemas reivindicativos, do tipo “Falemos galego” ou “Galego na escola”, e sinala agudamente: “A recuperación popular da concencia da galegitude semella ser un froito temperán de certa elevación cultural i económica propia dos nosos tempos” (Álvarez 1973: 7). Fronte a perspectiva ameazadora para o idioma que supuña a difusión do castelán a través dos novos medios de comunicación de masas, o autor apunta a emerxencia de novas realidades esperanzadoras, como “o inzamento cultural e correlativamente a promoción dunha poboación de orixe campesiña ás aulas universitarias e máis ás chamadas actividades terciarias (profesións, servicios)” (1973: 8). Noutras palabras, a elevación xeral do nivel de vida podían propiciar, na súa opinión, un xiro copernicano na relación da sociedade galega verbo da súa lingua.

Desde ese punto de vista, Álvarez Gándara maniféstase optimista, aínda que preocupado. A mellora nas condicións de vida dos galegos propiciará a afirmación do orgullo polo propio e a reivindicación da propia orixinalidade. Despois de que a autoconciencia colectiva se afirme, virán as reivindicacións da cooficialidade e do ensino en galego; en caso contrario, estas poderían parecer concesións graciosas do poder. É mágoa que o autor non afondase nesa liña de análise, tan innovadora e suxestiva. Doutra banda, Gándara concorda en que o “conflito idiomático” que vive en Galicia constitúe “un dos aspectos máis rigurosos do predominio dunha clase social sobre outras” (1973: 11). A seguir, refírese á discriminación lingüística como instrumento das clases dominantes para afirmar a súa posición, ao reforzar a estratificación social. E o peor é que a mentalidade discriminatoria contaxia as súas propias vítimas:

Ninguén máis avergoñado da súa propia imaxe que un campesiño do noso país. Hoxe imos sabendo por qué. O galego é un pobo neurótico, apouquiñado por un craso complexo de inferioridade [...] A nosa tarefa está en destruír os

resortes, cegar as canles por onde decorre esa corrente opresora, implantar no campesiño e máis no proletariado galegos a conciencia de que a súa propia fala é un instrumento cultural normal, abolir o carácter estigmático do uso da nosa lingoa e converter o teimoso mutismo do nome galego nunha “sensata locuacidade” (Álvarez 1973: 14-15).

En definitiva, como se bota de ver, nos primeiros anos da década dos 70, a análise da situación do galego adopta unha perspectiva progresivamente máis sociolóxica e unha actitude cada vez crítica, ao tempo que a denuncia dos perigos que ameazan a súa supervivencia se fai moito máis visible. A obra que mellor expresa esa “nova conciencia”, ao tempo que focaliza a cuestión e a coloca no centro do debate intelectual é o *Informe dramático*. Vexamos.

3. O INFORME DRAMÁTICO (1973): CONCIENCIA DE CRISE E ALARMA SOBRE O PORVIR

En substancia, o ensaio *Informe –dramático– sobre la lengua gallega* (abreviaremos a referencia como *Informe dramático*) constitúe, como xa apuntamos, unha versión revista e acrecentada da obra vinda a lume catro anos antes en Buenos Aires en lingua galega baixo o título *O que compre saber da lingua galega* (Alonso Montero 1969). Significativamente, o seu autor sinala no *Informe* que “la conflictiva realidad gallega no ha producido una sociolingüística a la altura de las circunstancias”: deste xeito aparece a nova disciplina –daquela practicamente *in statu nascendi*– mencionada polo seu nome, ao tempo que se propón unha análise crítica de nocións tales como *bilingüismo* e *diglosia* (Alonso Montero 1973: 27-36), a segunda das cales está asociada ao propio nacemento e aos primeiros pasos da Sociolingüística como disciplina científica, desde que Charles Ferguson a puxera en circulación no seu célebre artigo auroral de 1959. Probablemente se trata das primeiras mencións da *Sociolingüística* e da *diglosia* realizadas por un autor galego e en referencia á situación do idioma do país.

Como el mesmo sinala, o autor xa introducira o termo *dilingüe* no catálogo da exposición sobre o libro galego (Alonso/Ramos 1963), e mesmo escribira un artigo en que se detén no que el mesmo denominou ‘dilingüismo’ (Alonso Montero 1968a). A reflexión de Alonso Montero discorre como segue: “É bilingüe quen manexa dúas falas; no vocablo eu non encontro máis riqueza semántica. Pero, ¿cómo chamar á persoa que sabendo dous idiomas ten un pra certas motivacións e outro pra outras? Eu propono, mentras outro non apareza, o término *dilingüe*” (Alonso Montero 1968a: 11). Certamente, a observación achégase de xeito intuitivo á noción de *diglosia* definida por Charles Ferguson, unha noción que se

refería ao que despois sería denominada especificamente como diglosia funcional (ou *clásica*).

Como é sabido, o estudoso norteamericano, un dos pais da sociolingüística, introducira este termo para se referir a aquelas situacións en que nunha sociedade conviven dous códigos lingüísticos nas seguintes condicións⁶:

a) constitúen variedades diferentes da mesma lingua histórica: un dos códigos reflicte un estadio anterior desa lingua, codificado séculos atrás e preservado a través da escrita e do uso ritual, sen verse afectado pola evolución natural das variedades faladas; o outro código constitúe o conxunto desas variedades faladas naturalmente evoluídas.

b) entre os dous códigos existe unha distribución xerárquica estrita de funcións sociocomunicativas: as funcións altas (relacionadas coa escrita e os usos máis formais, por exemplo, a instrución, a alta literatura e os ritos relixiosos) están reservadas exclusivamente ao código elevado (denominado en inglés *High*, ou coa inicial 'H', de onde código ou lingua *Alta*, ou 'A'), mentres que as funcións baixas (isto é, as asociadas coa comunicación ordinaria) están reservadas ao código baixo (en inglés *Low*, de onde a designación coa inicial 'L', en galego código ou lingua *Baixa*, de onde a designación coa inicial 'B').

c) entre os dous códigos existe tamén unha xerarquía valorativa: o código A goza dun prestixio elevado, do que carece o código B, o cal se manifesta nunha diferente actitude da comunidade lingüística con respecto a cada un deles. O código A é prezado pola comunidade no seu conxunto como unha das expresións máis valiosas do seu patrimonio cultural e símbolo da súa identidade histórica, mentres que o código B carece deses atributos.

d) analogamente, os dous códigos mostran un nivel de elaboración claramente distinto: o código A, obxecto de cultivo escrito e literario, está codificado e estilisticamente elaborado, é aprendido a través da instrución formal e conta cun corpo normativo (gramáticas, manuais, dicionarios, tratados retóricos etc.); mentres que o código B carece de todos estas características e recursos.

Cómpre esclarecer que cando Ferguson define a diglosia está a pensar nunha serie de situacións ben delimitadas, como a da relación entre o *koiné* e os distintos

6 Segundo Ferguson, a diglosia é “unha situación relativamente estable en que, ademais dos dialectos primarios dunha lingua (que poden incluír un estándar ou estándares rexionais) existe unha variedade superposta moi diverxente, altamente codificada (adoito gramaticalmente máis complexa), que serve de vehículo a unha extensa e respectada literatura escrita, ben dun período histórico anterior ou doutra comunidade lingüística, que é aprendida fundamentalmente a través da educación regulada e é empregada na maior parte dos escritos e comunicacións formais, pero que non é utilizada por ningún sector da comunidade na conversa ordinaria” (Ferguson 1959; a tradución é nosa).

dialectos lretarios (xónico, dórico, ático) na Grecia clásica, ou entre o latín e os romances vulgares na Europa medieval, ou o árabe coránico e os dialectos árabes falados en determinados países musulmáns. De aí a definición da diglosia referida a dous códigos da mesma lingua histórica e en termos de distribución funcional estrita. Por parte, na formulación fergusoniana, o termo diglosia carecía de calquera connotación polémica. Aínda na obra Fishman, *diglosia* é utilizado sen ningún tipo de connotación negativa, e incluso, cando é o caso, presentado positivamente, como unha fórmula eficaz para mellorar as posibilidades de supervivencia de idiomas ameazados en situacións de bilingüismo social masivo, na medida en que permita reservar para estes unha serie de ámbitos sociofuncionais (Fishman 1979: 119-133).

Fose como for, esta novidade terminolóxica viña encher un oco no daquela nacente discurso sociolingüístico, pois para referirse ás situacións de contacto entre dúas linguas, unicamente estaba dispoñible o vocábulo *bilingüismo*, que resultaba excesivamente xenérico e polisémico. A nova disciplina precisaba un termo que servise para designar de xeito específico as situacións de bilingüismo social en que as dúas linguas se atopan xerarquizadas, cun estatus desigual, unha en posición dominante e outra en posición subalterna. E niso apareceu a *diglosia*. Da definición orixinal desta, o trazo que focalizou a atención dos especialistas foi o que se refería á xerarquía entre os *códigos*. De aí que, ao pouco de ser acuñado, xa comezara a falarse de diglosia entre *linguas* distintas (no canto de variedades da mesma lingua) con desigual estatus *social* (non só ou non principalmente desigual carga funcional).

A mutación semántica supón algo máis ca un cambio de matiz: a diglosia deixa de designar unha fórmula, pacífica e estable, para artellar a comunicación social a través de dous códigos lingüísticos complementarios, ambos os dous sentidos como propios pola comunidade lingüística no seu conxunto; a referirse a situacións de desigualdade entre linguas que servían (ou podían servir) como referentes de identidade de grupos étnicos e nacionais distintos, un deles con maior poder e mellor estatus ca outro. Aínda máis, a diglosia social podía constituír o marco idóneo para procesos de fagocitación ou substitución de idiomas ameazados, uns procesos altamente inestables e non raramente resistidos e contestados. Dito en prata, a diglosia social podía tornarse en emblema da opresión nacional dun grupo etnolingüístico minorizado, unha situación potencialmente conflictiva en grao sumo. Nesas condicións, o termo *diglosia* tendía a cargarse de connotacións polémicas, e incluso reivindicativas, que pola súa vez contaxiaron negativamente o vocábulo *bilingüismo*. A novidade terminolóxica chegou a Galicia a través da sociolingüística catalá, onde *diglosia* asumiu as connotacións a que acabamos de referirnos. Concretamente, Alonso Montero ao mencionala reenvía

ao catalán Francesc Vallverdú (1970 e 1972) e ao valenciano Rafael Ll. Ninyoles (1969 e 1972), dous dos primeiros sociolingüistas do ámbito catalán e, por extensión, español. O termo *diglosia* estaba destinado a gozar dunha ampla fortuna na sociolingüística galega, pero no libro de Xesús Alonso Montero non se fai unha exploración máis a fondo del.

No seu ensaio (pois dun ensaio se trata), o noso autor pon radicalmente en cuestión o ideoloxema que os sociolingüistas occitanos denominaron “conxectura de eternidade” (Robert Lafont)⁷, unha crenza segundo a cal a perpetuación dun idioma ameazado está garantida na medida en que estea asegurada a pervivencia do campesiñado, dando por suposto que tanto a existencia desta clase social coa súa cultura tradicional coma a asociación desta coa lingua propia son feitos naturais, alleos ás lóxicas da historia e impermeables a estas (Alonso Montero 1973: 143-148). A conxectura de eternidade latexa no discurso lingüístico do galeguismo de antes da guerra, e non só deste. Como tiveron ocasión de comprobar na miña tese de doutoramento (Monteagudo 1995), nas intensas controversias lingüísticas dos tempos de antes da guerra, practicamente ninguén puña en discusión a supervivencia do galego: reivindicábase a súa dignificación, turrábase para e polemizábase sobre a súa oficialización ou introdución no ensino, pero a súa continuidade histórica en mellores ou peores condicións raramente aparecía como unha preocupación para ninguén. Isto por unha parte é un reflexo da fortaleza demográfica do idioma nese período, pero por outra revela que a *conxectura de eternidade* era un presuposto máis ou menos xeralmente compartido.

O cuestionamento da conxectura de eternidade na obra do noso autor séguese da perspectiva decididamente (aínda que máis ben intuitivamente) histórico-sociolóxica que adopta, que, na nosa opinión, constitúe a novidade máis salientable do ensaio (véxase especialmente Alonso Montero 1973: 27-46, 111-126, 135-151). De feito, tal cuestionamento fora xa esbozado uns anos antes, e atopa unha formulación inicial na obra *O que compre saber da lingua galega* (Alonso Montero

7 Véxase Lafont/Gardy 1981. Segundo estes autores, as representacións dominantes da situación sociolingüística do dominio occitano (que asimilan a ideoloxías) teñen como función esencial evitar que a dominación dunha lingua sobre a outra sexa mostrada e cuestionada, de xeito que a tensión lingüística latente non estoupe en forma de conflito patente. Así, as representacións dominantes ou xustifican o proceso de substitución en nome das pregoadas virtudes e avantaxes da lingua dominante, ou ben lexitimán a situación diglósica, afirmando a súa necesidade e conveniencia, escatimando o feito que mentres se mantén unha relación de forzas desequilibrada entre as linguas, despois dun período máis ou menos longo de minorización e de aculturación, o resultado final será a asimilación completa, a extinción da lingua dominada. Unha das actitudes mentais tipicamente diglósicas que corresponden ás devanditas representacións sería a “conxectura de eternidade” (*conjecture d'éternité*), fundada nunha ilusión de estabilidade dun bilingüismo xerarquizado, e alimentada polas pantasma da conservación, por unha perspectiva ilusoria de mantemento definitivo e indefinido das linguas nos ámbitos e funcións que lles están asignados. Esta representación sociolingüística bloquearía o conflito lingüístico negando a súa mesma existencia.

1969: 18-24). Probablemente, as observacións máis reveladoras son as que se refiren ás innovacións sociais que estaban transformando radicalmente o panorama sociolingüístico de Galicia:

Hasta hace pocos años, el castellano estaba levemente presente en la sociedad rural: algún año de escuela primaria, el sermón dominical, exiguas relaciones con la ciudad y poco más. En los últimos tiempos los avances de la escolarización, la presencia de la radio, del transistor, de la televisión, del periódico, de la literatura de quiosco, de los eslóganes publicitarios, todo ello convierte al castellano no sólo en una seria incidencia, sino en una alternativa real (Alonso Montero 1973: 144-45).

O autor sinala un fenómeno mais ben insólito ata daquela, cal era que no medio rural comezaba a haber cativos criados en castelán polo seus pais galegofalantes. Doutra banda, observa que aínda que a esmagadora maioría do proletariado urbano fala galego, case todos os seus fillos falan castelán, e o proceso de castelanización contémploa consumado xa na pequena burguesía urbana, de xeito que, nas súas palabras, “lo que en el campo empieza a producirse muy tímidamente, en la gran ciudad es ya un fenómeno masivo, avasallador”. Á luz destas observacións, conclúe que “la escalada de la desgalleguización parece haber llegado a un estadio decisivo” (1973: 144). Noutras palabras, o autor pon o dedo na chaga no proceso de ruptura da transmisión interxeracional da lingua. O mesmo diagnóstico en que se apoia o autor para pór en cuestión a conxectura de eternidade, o apuxa a formular un prognóstico sombrío, en forma doutra conxectura polémica e profética, que pasou a ser denominada “tese da morte da lingua”. Esta atópase formulada tanto no limiar da obra coma na sección conclusiva:

Pienso que si no se producen inmediatamente cambios mentales e institucionales de auténtica envergadura, dentro de diez o quince años luchar por el gallego será un gesto perfectamente inútil... ¿Qué podemos hacer por el gallego en abril de 1973? Poco o mucho, sólo partiendo de la idea de que la lengua gallega está muy próxima a una situación irreversible, sólo en ese caso podríamos tener alguna eficacia (Alonso Montero 1973: 7-8).

Los instrumentos que hoy minan en sus cimientos la existencia del gallego, los instrumentos que hoy, abierta o solapadamente, presentan el castellano como única alternativa culta, útil y digna, poseen tal fuerza que pueden destruir en veinte años lo que la vieja sociedad no consiguió en cinco siglos y medio (Alonso Montero 1973: 150).

Como puxemos de vulto previamente, este prognóstico non foi unha ocorrencia individual de Xesús Alonso Montero, senón que era plenamente compartido por un amplo sector da *intelligentzia* galega do seu tempo, en particular o que podemos denominar esquerda nacionalista ou galeguista. Pola súa banda, o tratamento que Alonso propuña, como lóxica consecuencia do seu diagnóstico, constitúe todo un programa de normalización lingüística, pois o que el propuña era conseguir “ahora mismo”:

a) Educación preescolar y Educación General Básica en nuestro idioma. b) Presencia, de un modo o de otro, en los restantes niveles de enseñanza. c) Radio, Prensa diaria y televisión total o casi totalmente en la lengua del país. d) Teatro en ciudades, villas y aldeas, e) Literatura de quiosco en abundancia (tebeos, fotonovelas, etc.). f) Multiplicar por 100 el número de libros y por 10 las tiradas. Entre ellos: enciclopedias, manuales, resúmenes, folletos de divulgación... (Alonso Montero 1973: 148).

Chama a atención dunha banda a ausencia de calquera referencia ás administracións públicas (se cadra porque naquel momento parecería impensable) e ao ámbito relixioso, e doutra a insistencia no teatro e na ampliación e diversificación da oferta impresa, comezando pola literatura de quiosco. No prognóstico de Alonso subxace unha crítica soterrada ao optimismo de Piñeiro:

sólo partiendo de la idea de que la lengua gallega está muy próxima a una situación irreversible, sólo en ese caso podríamos tener alguna eficacia. Pensar que las cosas marchan bien o bastante bien, es colaborar ingenuamente con las fuerzas y los instrumentos que están a punto de perpetrar un lingüicidio (Alonso Montero 1973: 8).

É que, fronte a confianza que Ramón Piñeiro depositaba no avance do galego nas minorías cultas das cidades, Alonso retrucaba: “Certo que la minoría intelectual concienciada es mayor que nunca pero las fuerzas disolventes del gallego no sólo han crecido en número, sino en intensidad” (1973: 119), mentres que “la eficacia en muchos frentes, de todos modos, es nula, totalmente nula” (1973: 145). Alternativamente, o profesor móstrase tepedamente esperanzado perante os resultados que se podía agardar do que daquela se denominaba, en linguaxe marxista (máis precisamente, gramsciana) “alianza entre as forzas do traballo e da cultura”, isto é, da colaboración da mocidade universitaria, que asociaba o uso do idioma a ideoloxías e actitudes progresistas (1973: 123) e “otras minorías intelectuales de talante decididamente crítico” (1973: 145), coas minorías concienciadas

do proletariado e o campesiñado (1973: 150-51). Seicásí, á pregunta clave que el mesmo formula, “¿qué podrán hacer, entonces, hacia la mayoría?”, el mesmo contesta: “Para mover a la mayoría, en cuestiones de esta índole hay que actuar desde plataformas negadas sistemáticamente a la lengua gallega” (1973: 145). De aí o pesimismo, que, como dicía Castelao do seu propio, pretendía ser crítico e liberador.

Ao noso entender a idea máis importante do *Informe dramático* é a conclusión que tira da análise do impacto sociolingüístico que tiveron os cambios sociais en curso na Galicia coetánea, particularmente a urbanización, nun contexto de exclusión do galego tanto dun sistema educativo en plena expansión canto duns medios de comunicación de masas (radio e sobre todo televisión) dotados dunha capacidade de penetración social nunca vista. E tal conclusión é que estes procesos abocaban á sociedade galega a un dilema inescapable: ou a recuperación do galego en condicións debidas, ou a condena á súa desaparición, que o autor anuncia inminente.

4. REACCIÓNS AO INFORME DRAMÁTICO: FORTUNA DA TESE DA MORTE DA LINGUA.

O *Informe dramático* de Xesús Alonso Montero recibiu críticas, especialmente en relación coa tese da “morte da lingua”. Estas críticas fixéronselle basicamente desde dúas posicións distintas. Unha vén representada por Guillermo Rojo, que daquela comezaba unha brillante carreira académica que o levaría á secretaría da Real Academia Española. O voceiro da outra foi Francisco Rodríguez, intelectual nacionalista que acabaría por dedicarse á política, ata converterse en máximo dirixente durante as tres últimas décadas da Unión do Pobo Galego. En resumo, Guillermo Rojo (1974) critica na obra de Alonso Montero sobre todo o escaso fundamento empírico da súa análise, e en particular da célebre tese da morte da lingua. Na crítica a esta tese coincide tamén Francisco Rodríguez, que fundamenta a súa impugnación en argumentos ideolóxicos, denunciando nel unha “filosofía totalmente desesperanzada sobre a sorte que vai correr a lingua no futuro”, que “incita ao abandonismo”, e constitúe unha “contribución ao desalento” (1976).

O que se atopa no fondo de ambas as críticas, no tocante ao punto concreto da tese da morte da lingua, é a noción de que esta podía tornarse no que en socioloxía se denomina unha *selffulfilling prophecy*, unha profecía autocumprida (máis exacto sería traducir como ‘autoconfirmatoria’), un fenómeno de grande importancia para entender determinadas dinámicas sociais. Este fenómeno foi definido polo psicólogo social Robert Merton (1948), a partir do chamado “teorema de Thomas”: “If men define situations as real, they are real in their consequences”.

Na súa propia definición: “public definitions of a situation (prophecies or predictions) become an integral part of the situation and thus affect subsequent developments” (Merton 1948: 195). Como o propio investigador sinala, unha profecía autoconfirmatoria é, ao comezo, unha definición falsa da situación, pero provoca un comportamento que fai que a concepción primitivamente falsa se torne verdadeira. Deste xeito, a suposta validez da profecía perpetúa o reino do erro.

Xa que logo, unha profecía autocumprida é unha previsión que tende a cumprirse, ao ser asumida por unha proporción dabondo ampla dunha dada poboación, dado que a realización efectiva do resultado a que apunta depende nunha boa medida das expectativas xeradas sobre a probabilidade de que ocorra. O exemplo típico é o da Bolsa de valores: cando se estende a convicción de que un determinado valor vai baixar, o máis probable é que baixe, aínda que só sexa porque os operadores bolsistas van actuar movidos por tal expectativa. Outro é o da banca: se se espalla a crenza de que un banco vai quebrar, as probabilidades de que quebre aumentan de xeito exponencial, na medida en que os depositantes se deixen gañar polo medo e decidan retirar os seus fondos desa entidade. Pola contra, seguramente o que Alonso Montero tiña na mente cando enunciou a súa tese da morte da lingua era a de provocar o “efecto de alarma”: cando a percepción dunha ameaza inminente que se sente como un grave perigo que é posible evitar mediante a acción colectiva concertada, constitúe un poderoso acicate para a mobilización da cidadanía. Como lle explicaba Ramón Piñeiro en carta a Rodrigues Lapa en relación ás manifestacións públicas de optimismo ou pesimismo verbo do futuro da lingua:

o optimismo ou o pesimismo baséanse na intención operativa. Así, a actitude optimista percura mobilizar a capacidade de entusiasmo, mentres que a actitude pesimista percura mobilizar a capacidade de rebeldía [...] Que teña máis eficacia estimulante o optimismo ou o pesimismo é cousa que depende da psicoloxía colectiva dos galegos. Uns confiamos máis na capacidade de entusiasmo e utilizamos esa como arma; outros confían máis na rebeldía e nela se apoian. Cal das dúas actitudes sexa máis realista é cousa que dirá o tempo (Monteagudo 2013: 75-76).

A partir das dúas reaccións ante o *Informe dramático* –a de G. Rojo e a de F. Rodríguez– comezan a perfilarse dúas orientacións, visiblemente contrapostas, que dominarán a sociolingüística galega por un cuarto de século. Dunha banda unha corrente que podemos denominar *académica*, vencellada ao ámbito universitario, con intereses basicamente cognoscitivos, de carácter descritivo, durante

un tempo envorcada na realización de inquéritos de campo cuantitativos. Doutra banda, una sociolingüística *de intervención*, estreitamente vencellada ao nacionalismo de esquerda, debruzada na análise crítica dos aspectos glotopolíticos e ideolóxicos (en particular, o marco legal e as políticas gobernamentais) e orientada cara á mobilización social (Monteagudo 2012).

Porén, é interesante constatar que, un par de décadas máis tarde, as teses da morte da lingua, tan criticadas nos mediados dos anos setenta, acabaron por ser asumidas por boa parte do activismo social a favor do galego. En definitiva, a publicación desta obra, e concretamente a formulación desta profecía, deu azo a un amplo debate, á calor do cal nace a sociolingüística galega propiamente dita. Dos debates que o *Informe dramático* encirrou, saíu un país moito máis consciente do valor do seu idioma, das causas da súa inxusta postergación e dos perigos que se cernían sobre a súa supervivencia e, por tanto, unha sociedade máis disposta a cultivalo e defendelo. Por iso, esta obra constitúe un fito sobranceiro na historia social do galego e, máis en xeral, na historia intelectual do noso país.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Alonso Montero, Xesús (1968a): “Tres incisiós na problemática do galego”, en Alonso Montero 1968b: 5-11. [Traducido ao castelán en X. Alonso Montero, *Realismo y conciencia crítica en la literatura gallega*. Madrid: Ciencia Nueva, 1968, 49-55].
- (ed.) (1968b): *O porvir da lingua galega*. Lugo: Círculo de las Artes de Lugo / Instituto de Estudios.
- (1969): *O que compre saber da lingua galega*. Buenos Aires: Alborada.
- (1973): *Informe –dramático– sobre la lengua gallega*. Madrid: Akal.
- Alonso Montero, Xesús e Epifanio Ramos de Castro (1963): *Cen anos de literatura galega: catálogo da exposición bibliográfica celebrada no Círculo de las Artes de Lugo, 9-19, decembro de 1963*. Lugo: El Círculo / Instituto de Estudios.
- Alonso Pintos, Serafín (2002): *Para unha historia do estándar galego. As propostas do período 1966-1980*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Álvarez Gándara, Alfonso (ed.) (1973): *Antoloxía. Falemos galego. 50 textos de onte e de hoxe*. Vigo: Castrelos.
- Arias, Valentín (1970): “A lingua galega na escola”, *Grial* 29, 257-270.
- Barro, María Teresa [et al.] (1971): “Plan pedagóxico galego”, *Grial* 32, 202-210.
- Cambre Mariño, Xesús (1972): “Resurgir o fenecer de la lengua gallega”, *Cuadernos para el diálogo* nº extraordinario 30, 13-18. [En galego: X. Cambre Mariño, *Galiza de hoxe. Problemática dun pobo en crise*. Buenos Aires: Ediciones Galicia do

- Instituto Argentino de Cultura Gallega do Centro Gallego de Buenos Aires, 1973, 109-21].
- Durán, Carlos (1970): “Encol do ensino do galego como lingua materna”, *Grial* 29, 333-336.
- (1971): “A vixilia da razón”, *Grial* 31, 81-83.
- Ferguson, Charles (1959): “Diglossia”, *Word* 15, 325-340.
- Fishman, Joshua (1979): *La sociolingüística*. Madrid: Cátedra.
- García, Constantino (1971): “Orixen e problemas do método de galego”, *Grial* 32, 129-41.
- Gurriarán, Ricardo (2008): *Do “gaudeamus igitur” ao “Venceremos nós”*. As mobilizacións estudiantís do 68 en Compostela. Santiago: Fundación 10 de marzo.
- Lafont, Robert e Philippe Gardy (1981): “La diglossie comme conflict: l'exemple occitan”, *Langages* 61, 75-91.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (1969): “Discurso do Manteendor”, en *Xogos Froræes do Idioma Galego 1969*: 74-79.
- Merton, Robert K. (1948): “The Self-Fulfilling Prophecy”, *Antioch Review* 8.2, 193-210.
- M[oisés] d[a] P[resa] (1968): “Partidos políticos galegos”, *A Nosa Terra* 509, 4.
- Monteagudo, Henrique (1995): *Ideas e debates sobre a lingua*. Alfonso D. R. Castela e a tradición galeguista. Santiago de Compostela: Universidade. Tese de doutoramento (inédita).
- (2007): “Limiar”, en Ramón Piñeiro, *A linguaxe e as linguas*. Vigo: Galaxia, 9-46.
- (2012): “Sociolingüística galega. Problemas e pescudas”, *Treballs de Sociolingüística Catalana* 22, 271-286.
- (2013): “Correspondencia cruzada entre Ramón Piñeiro e Manuel Rodrigues Lapa, 1972-1973”, *Grial* 197, 74-77.
- (2015): “A contribución de Ramón Piñeiro á defensa e ilustración da lingua galega”, *Boletín da Real Academia Galega* 376, 481-516.
- Ninyoles Rafael Lluís (1969): *Conflicte lingüístic valencià*. València: Tres i Quatre.
- (1972): *Idioma y poder social*. Madrid: Tecnos.
- Piñeiro, Ramón (1973): “Carta a don Manuel Rodrigues Lapa”, *Grial* 42, 389-402. [Incluído en R. Piñeiro, *Olladas no futuro*. Vigo: Galaxia, 1974, 261-279.]
- Real Academia Galega (1970): *Normas ortográficas do idioma galego*. A Cruña: Real Academia Galega.
- (1971): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. A Cruña: Real Academia Galega.

- Rei Doval, Gabriel (1999): *Breve aproximación á historia da sociolingüística galega (1967-1997)*. Santiago de Compostela: Universidade. Memoria de Licenciatura (inérita).
- Rodríguez Sánchez, Francisco (1976): *Conflicto lingüístico e ideoloxía en Galicia*. Monforte de Lemos: Xistral.
- Rojo, Guillermo (1969): “O primeiro paso para unha verdadeira cultura galega”, *Grial* 26, 490-494.
- (1974): “Alonso Montero, Xesús: Informe –dramático- sobre la lengua gallega. Akal editor, Madrid, 1973, 230 pp.”, *Verba* 1, 243-249.
- Santamaría Conde, Xoán Xosé (1971): *O problema galego da fala*. Vigo: Galaxia.
- S. A. (1970): “A lingua galega na escola”, *Grial* 28, 237-242.
- Vallverdú, Francesc (1970): *Dues llengües, dues funcions*. Barcelona: Edicions 62.
- (1972): *Ensayos sobre bilingüismo*. Barcelona: Ariel.
- Villanueva Gesteira, María D. (2010): *A lingua galega entre 1963 e 1975. Situación social e discursos dende o galeguismo*. Pontevedra: Deputación provincial.
- Xogos Froraes do Idioma Galego. Agosto de 1968*. Buenos Aires: Nós, 1969.